

АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КОПИЛЬЧЕНКО Тетяна Юріївна

УДК 343.98

**ЕКСПЕРТНІ ПОМИЛКИ У ПОЧЕРКОЗНАВЧОМУ
ДОСЛІДЖЕННІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Київ - 2010

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Донецькому юридичному інституті Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка Міністерства внутрішніх справ України

Науковий керівник кандидат юридичних наук, доцент заслужений юрист України **Красюк Іван Прокопович**,
Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України,
начальник

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України
Іщенко Андрій Володимирович, Київський національний університет внутрішніх справ, професор кафедри криміналістики та судової медицини;

кандидат юридичних наук, доцент **Колонюк Віктор Петрович**, Київський науково-дослідний інститут судових експертиз,
провідний науковий співробітник

Захист відбудеться "05" листопада 2010 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.731.03 в Академії управління МВС України за адресою: 02121, м. Київ, вул. Колекторна, 4

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Академії управління МВС України за адресою: 02121, м. Київ, вул. Колекторна, 4

Автореферат розісланий "05" жовтня 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.Ю. Хабло

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У сучасних умовах розвитку незалежної держави України значно зростає роль криміналістичної експертизи в судочинстві при пізнанні механізму вчинення злочину й отриманні науково обґрунтованих доказів. Проте створенню надійної доказової бази заважає низка негативних чинників, наприклад, помилки судових експертів у дослідженнях. Судові експерти, як і суб'єкти будь-якої іншої галузі людської діяльності, не застраховані від неправильних рішень. Помилки були і залишаються об'єктивною реальністю. Так, за результатами взаємного рецензування між експертними підрозділами ОВС України було встановлено, що велика кількість висновків експертів містить недоліки. Зокрема, недоліки містять 53 % висновків експертів, що були складені у 2006 році, 60 % – у 2007 році, 47 % – у 2008 році, 57 % – у 2009 році, 33 % – у 2010 році (дані за 8 місяців поточного року). Це не виключає необхідності прагнення їх подолати, оскільки помилки експерта можуть викликати цілий комплекс негативних наслідків.

Саме тому необхідно приділяти особливу увагу якості експертиз, які призначаються під час розслідування кримінальних справ. Висновок експерта безпосередньо впливає на доведення вини підозрюваного, що є основним завданням органів досудового слідства. Висновок експерта повинен бути безспірним та відповідати вимогам, що висуваються до такого роду документів. У зв'язку з цим постає необхідність виключити будь-які ймовірності появи помилок у таких дослідженнях.

Дотепер іде формування сучасної методики проведення досліджень почерку в Україні, процес її вдосконалення та подальшого розвитку. Методичні рекомендації та законодавча база, які є відображенням цього процесу, ще досить молоді та далекі від досконалості. Ефективність та якість досліджень багато в чому залежать від створення відповідними установами сприятливих умов для їх проведення.

Значної уваги в цьому процесі набуває вдосконалення правового регулювання боротьби зі злочинністю. Особливу роль у протидії злочинності відіграє судова експертиза як своєрідна форма залучення досягнень науково-технічного прогресу у кримінальне судочинство.

У розкритті, розслідуванні та запобіганні злочинам важливе значення має проведення почеркознавчих досліджень. Їх результати забезпечують встановлення виконавця текстів, автентичність підписів, вирішення широкого кола діагностичних завдань.

Відомо, що ефективність проведення будь-яких досліджень об'єктивно залежить від стану законодавства, який регулює цей процес.

Слід зауважити, що фактично на законодавчому рівні дотепер не в повній мірі врегульовано питання наявності офіційних методик стосовно усіх напрямів проведення досліджень, що є однією з причин різного тлумачення методичних рекомендацій загальної теорії судової експертизи.

Розробка теорії експертних помилок в Україні почалася порівняно недавно. Окремі аспекти цієї проблеми у свій час були проаналізовані у працях деяких учених. Позитивно оцінюючи роботу вчених, які зробили значний внесок у розробку цієї проблеми, необхідно зауважити, що не всі її аспекти досліджені повною мірою та отримали своє вирішення. В літературі з криміналістики та судової експертизи проблема експертних помилок висвітлювалася лише з окремих позицій. У загальному вигляді поняття, причини, класифікацію експертних помилок розглядали у своїх працях криміналісти України та інших держав: Р.С. Белкін, А.І. Вінберг, Г.Л. Грановський, Н.І. Клименко, В.О. Коновалова, А.В. Іщенко, Л.В. Кочнєва, А.Ю. Краснобаєва, Г.Є. Макушкіна, Н.А. Паліашвілі, А.К. Педенчук, І.Л. Петрухін, В.М. Абрамова, З.С. Меленевська та інші. На існування проблем помилок при проведенні окремих видів судових експертиз звертали увагу Л.М. Бєдрін, М.А. Броннікова, Л.А. Вінберг, А.Ю. Комісаров. Проте необхідно констатувати, що деякі сторони і положення досліджуваної проблеми ще дотепер не набули достатнього висвітлення та вирішення. Помилки як негативне явище все ще зустрічаються в експертній практиці. Їх ефективному подоланню може сприяти вирішення наявних у професійній судово-експертній діяльності проблем правового, методичного та організаційно-управлінського характеру. Це зумовлює необхідність комплексного цільового вивчення проблеми експертних помилок для їх запобігання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконане згідно з розділом 3 Закону України “Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки” та пріоритетними напрямками наукових досліджень вищих навчальних закладів МВС України (наказ МВС України від 05.07.2004 № 755 “Про затвердження Пріоритетних напрямків наукових та дисертаційних досліджень, які потребують першочергового розроблення і впровадження в практичну діяльність органів внутрішніх справ, на період 2004-2009 років”) та Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007-2009 роки, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 20.12.2006 № 1767, Державної програми “Інформаційні та комунікативні технології в освіті та науці на 2006-2010 рр.”.

Тема дисертації затверджена Вченою радою Донецького юридичного інституту ЛДУВС імені Е.О. Дідоренка 31 січня 2007 року (протокол № 1).

Мета і завдання дослідження. Головною метою є розробка теоретичних засад розуміння експертних помилок у почеркознавчому дослідженні, можливості їх виявлення та вивчення, формування рекомендацій щодо їх запобігання та усунення.

Зазначена мета дослідження конкретизується такими *завданнями*:

- уточнити та сформулювати поняття експертних помилок у почеркознавчому дослідженні;

- визначити ознаки та структуру експертних помилок у почеркознавчому дослідженні;
- установити види експертних помилок та класифікувати їх;
- вивчити експертні помилки в почеркознавчому дослідженні;
- узагальнити експертну та слідчу практику для встановлення типових помилок при проведенні почеркознавчих досліджень;
- виявити причини та умови, що сприяють експертним помилкам у почеркознавчому дослідженні;
- виробити заходи, спрямовані на виявлення та запобігання експертним помилкам у почеркознавчому дослідженні.

Об'єктом дослідження є судово-експертна діяльність, яка пов'язана з виникненням експертних помилок у почеркознавчому дослідженні.

Предметом дослідження є експертні помилки у почеркознавчому дослідженні та шляхи їх подолання.

Методи дослідження. Методологічною основою роботи є загальні закони та категорії теорії пізнання, зокрема положення матеріалістичної діалектики про пізнання соціальних процесів і явищ, пов'язаних з проблемами, що досліджуються. Окрім цього застосовувалися: системно-структурний і порівняльний методи – для класифікації експертних помилок та обґрунтування й формулювання понять “помилка в людській діяльності”, “експертна помилка”; соціологічний метод (анкетування) – для опитування судових експертів і керівників експертних підрозділів за спеціально розробленою анкетною; статистичні методи (групування, зведення, аналіз кількісних показників) – для узагальнення результатів відомчої статистики діяльності експертної служби МВС України, державних спеціалізованих судово-експертних установ МЮ України, а також матеріалів кримінальних справ. На основі синтезу розглянутих положень сформульовані висновки й рекомендації, які базуються на широкому нормативному, науково-теоретичному і практичному матеріалі.

Наукові висновки і рекомендації, що містяться у дисертації, базуються на методі системного аналізу положень Конституції України, кримінально-процесуального законодавства України, Закону України “Про судову експертизу”, постанов Верховної Ради України, постанов Верховного Суду України, Указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, відомчих наказів, настанов, інструкцій, розпоряджень МВС України, МЮ України, МОЗ України, які регламентують судово-експертну діяльність, статистичних та аналітичних документів МВС України.

Емпіричну базу дослідження становлять узагальнення експертної і слідчої практики за 2006-2010 роки, матеріали досліджених автором понад 200 висновків експертів у експертних архівах Київського та Донецького науково-дослідних інститутів судових експертиз МЮ України, ДНДЕКЦ МВС України та експертних підрозділів у Донецькій, Одеській,

Луганській, Миколаївській, Дніпропетровській, Київській та Закарпатській областях, результати анкетування експертів ОВС України (230 осіб).

Використання різних джерел інформації та методів для аналізу й узагальнення теоретичних досліджень і практики дало можливість встановити низку проблем стосовно виявлення та усунення експертних помилок у почеркознавчому дослідженні. Автором також був використаний власний досвід практичної роботи на посаді експерта-криміналіста у підрозділі НДЕКЦ при ГУМВС України в Донецькій області.

Наукова новизна одержаних результатів визначається передусім тим, що дисертація є однією з перших монографічних робіт, присвячених проблемним питанням експертних помилок у почеркознавчому дослідженні та шляхам їх подолання за часів незалежності України.

У роботі розглянуті найбільш актуальні проблеми, пов'язані з експертними помилками у почеркознавчому дослідженні. У більш конкретизованому вигляді наукову новизну дослідження відображають наступні основні положення:

вперше:

- визначено теоретичну і практичну необхідність єдиного підходу до проблеми помилок судового експерта при проведенні почеркознавчих експертиз;

- запропоновано визначення поняття “експертна помилка” у почеркознавчому дослідженні;

- обґрунтовано висновки щодо комплексного підходу до проблеми подолання експертних помилок у сфері професійної судово-експертної діяльності;

удосконалено:

- нормативно-правову регламентацію призначення і проведення судової експертизи, яка запобігатиме нормативно-правовим (процесуальним) помилкам;

- напрями вдосконалення організаційно-управлінського забезпечення судово-експертної діяльності з метою подолання операційних помилок;

- напрями вдосконалення науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності з метою мінімізації методичних помилок судового експерта;

дістало подальшого розвитку:

- класифікація помилок судового експерта при проведенні почеркознавчих досліджень;

- шляхи вдосконалення підготовки, перепідготовки і відбору професійних експертних кадрів як важливої передумови запобігання експертним помилкам у професійній судово-експертній діяльності.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації наукові положення, висновки і пропозиції можуть бути використані у таких сферах:

- у науково-дослідній роботі – положення, розроблені у дисертації, узагальнення, висновки та рекомендації можуть стати теоретичною базою для подальшого вивчення питань, порушених у роботі, та підґрунтям для подальших наукових розробок;

- у навчальному процесі – положення дисертації можуть використовуватися при викладанні нормативного курсу криміналістики, а також спецкурсів “Наукові основи судової експертизи”, “Почеркознавча експертиза”, “Теорія і практика судової експертизи”, “Актуальні питання судової експертизи”, “Судова експертологія” та “Експертна профілактика” в юридичних закладах освіти. Матеріали дисертації впроваджені в навчальний процес Донецького юридичного інституту ЛДУВС імені Е.О. Дідоренка (акт впровадження від 12.05.2010) та Донецького національного медичного університету імені Максима Горького (акт впровадження від 05.05.2010);

- в експертній практиці – сформульовані автором положення можуть використовуватися у проведенні експертиз, а також для подальшого вдосконалення методики почеркознавчої експертизи (акт впровадження результатів наукового дослідження у практичну діяльність Донецького НДЕКЦ при ГУМВС України в Донецькій області від 09.04.2010).

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації доповідались на засіданнях кафедри судових експертиз ДЮІ ЛДУВС імені Е.О. Дідоренка. Зроблені автором висновки та основні положення були апробовані на 9 конференціях: міжнародній науково-практичній конференції “Сторіччя розшуку: історія, сучасність, перспективи” (м. Одеса, 24 жовтня 2008 року), науково-практичній конференції “Актуальні питання проведення судових експертиз” (м. Донецьк, 27 березня 2009 року), міжнародній науково-практичній інтернет-конференції “Захист прав і свобод людини і громадянина: напрямки реалізації в Україні” (м. Тернопіль, 10 лютого 2009 року), ІХ міжвузівської науково-практичній конференції курсантів, студентів і слухачів “Використання сучасних досягнень криміналістики у боротьбі зі злочинністю” (м. Донецьк, 10 квітня 2009 року), міжнародній науково-практичній конференції „Криміналістика у протидії злочинності” (м. Київ, 16 жовтня 2009 року), міжнародній науково-практичній конференції “Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності” (м. Київ, 26-27 листопада 2009 року), Х міжвузівської науково-практичній конференції курсантів, студентів і слухачів “Використання сучасних досягнень криміналістики у боротьбі зі злочинністю” (м. Донецьк, 9 квітня 2010 року), міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих вчених” (м. Київ, 23 квітня 2010 року), міжнародній науково-практичній конференції “Психологічні технології в екстремальних видах діяльності” (м. Донецьк, 20-21 травня 2010 року).

Публікації. Основні теоретичні положення, висновки та рекомендації дисертації викладені автором у чотирьох одноосібних

наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджений ВАК України, у шести тезах доповідей, оприлюднених на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять вісім підрозділів, висновків, додатків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 228 сторінки, із них основний текст дисертації – 182 сторінки, список використаних джерел – 28 сторінок (261 найменування), 9 додатків – 18 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначається ступінь її наукової розробки, мета та завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, викладається наукова новизна, теоретичне та практичне значення одержаних результатів дослідження, простежується зв'язок дисертації з науковими програмами, надаються відомості щодо апробації результатів дослідження та публікацій.

Перший розділ “Експертні помилки: теоретичні проблеми” складається з двох підрозділів та висновків.

У підрозділі 1.1. “Сучасне уявлення про помилку у людській діяльності” на підставі аналізу різних підходів до розуміння помилки у різних сферах людської діяльності (медицині, психології, педагогіці, кібернетиці, теорії управління, юриспруденції тощо) зроблено висновок, що помилки потенційно притаманні будь-яким видам людської діяльності та є досить розповсюдженим негативним явищем.

Семантичне та професійне тлумачення терміна **помилка** дозволило автору зробити низку висновків, які сприяють з'ясуванню сутності помилок, і стали відправною точкою до їхнього дослідження: 1) помилка може бути результатом будь-якої діяльності; 2) вона може бути неправильною (некоректною) дією, висловленням, думкою; 3) вона носить ненавмисний характер і є результатом сумлінної омани; 4) помилка порушує правила, рекомендації щодо проведення почеркознавчої експертизи або норми законодавства.

Ґрунтуючись на аналізі спеціальної літератури та експертної практики, дисертант дійшов висновків, що помилок припускаються за наявності наступних чинників: 1) сукупність неповних, недостатніх знань, 2) істотна відсутність робочого часу і необхідність виконання великої за обсягом роботи в гранично стислий строк; 3) відсутність достатньої професійної підготовки; 4) велика трудомісткість окремих досліджень; 5) значна кількість джерел (носіїв інформації), що підлягають дослідженню; 6) недостатня матеріально-технічна база.

У підрозділі 1.2. “Поняття та класифікація експертних помилок” на підставі ґрунтового та всебічного аналізу, автор дійшов висновків, що основними елементами експертних помилок є: а) настання негативних

наслідків (прийняття неправильних процесуальних рішень, невиконання мети і завдань кримінального процесу та ін.); б) будь-які неправильні дії експерта; в) ненавмисність дій експерта. Ознаками експертних помилок є: специфічна галузь здійснення та прояву помилки – експертна діяльність; суб'єкт помилкових суджень або дій – експерт; помилка не є недоглядом. Причинами експертних помилок є обставини різної природи. У зв'язку з тим, що помилки є частиною людської діяльності, вони можуть характеризуватися з двох сторін: об'єктивної (не залежать від волі та свідомості експерта) та суб'єктивної (містяться в способі мислення та діях експертів).

Враховуючи сукупності зазначених елементів та ознак, притаманних експертними помилкам, а також різних підходів до їхнього поняття у спеціальній літературі, автор пропонує наступне визначення: “Помилкою експерта у почеркознавчому дослідженні можна вважати його висновок як об'єктивне відображення проведеної роботи, який не відповідає дійсності, що проявився через неправильності в діях або міркуваннях почеркознавця, які відображають процес експертного дослідження в уявленнях, думках, порушенні законів логіки, кримінально-процесуального законодавства, послідовності застосування рекомендованих процедур при дослідженні об'єктів, їх неправильному застосуванні або просто у недостатній обізнаності експерта”.

З урахуванням наукового аналізу проблеми експертних помилок, автором запропоновано новий підхід до класифікації експертних помилок.

Розвиваючи ідею Р.С. Белкіна, яка відображає сутність поділу експертних помилок, дисертант запропонував уточнену класифікацію, яка включає в себе: процесуальні, гносеологічні та операційні (діяльнісні) помилки.

Помилки процесуального характеру полягають у виході експерта за межі своєї компетенції і, зокрема, вторгненні у сферу питань правового характеру, в недотриманні процесуальних вимог до висновку експерта, в обґрунтуванні висновків не результатами дослідження, а матеріалами справи і т.п.

Гносеологічні помилки кореняться в труднощах процесу експертного пізнання. У зв'язку з тим, що пізнання може бути змістовним і оцінним, експертні помилки можуть бути допущені при пізнанні суті, властивостей та ознак об'єктів дослідження і при оцінці результатів змістовного пізнання, підсумків експертного дослідження, їх інтерпретації.

Діяльнісні (операційні) помилки пов'язані з операціями і процедурами, які здійснюються експертом з об'єктами дослідження. Вони можуть полягати в порушенні певної (визначеної) послідовності цих процедур, у неправильному використанні засобів дослідження, в отриманні неякісного порівняльного матеріалу і т.п.

Другий розділ “Сучасні можливості виявлення експертних помилок у почеркознавчому дослідженні” складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1. “Можливості виявлення помилок при організації призначення експертизи” автор дійшов висновку, що експертні помилки можуть з’явитися на різних етапах організації та проведення експертних досліджень, зокрема: при організації призначення експертизи, при проведенні експертного дослідження, при оформленні висновку експерта.

Автор звертає увагу на те, що у спеціальній літературі не приділялося достатньої уваги методиці вивчення експертних помилок. Спостерігається обмеженість методів збору та обробки практичного матеріалу щодо зазначеної теми. У зв’язку з цим дисертант пропонує наступну систему методів вивчення експертних помилок: всезагальний - діалектичний метод; загальнонаукові методи: історичний, логічний, системно-структурний, спостереження, експеримент, порівняння, опис; окремонаукові методи: соціологічні (анкетування, інтерв’ювання, експертне опитування), статистичні, аналіз документів.

У підрозділі 2.2. “Можливості виявлення експертних помилок при проведенні експертного дослідження” проаналізовані сучасні можливості виявлення та вивчення експертних помилок при проведенні почеркознавчого дослідження. Дисертантом виділені основні “проблемні” зони почеркознавчого дослідження (виявлення сукупності ідентифікаційно значущих ознак, їх оцінка та об’єктивізація почеркознавчої експертизи шляхом застосування математичних методів) та відповідно до них вироблені рекомендації щодо можливості виявлення експертних помилок при проведенні експертного дослідження: самоконтроль почеркознавця при формулюванні висновків, взаємне рецензування висновків почеркознавчої експертизи, контроль за процесом проведення почеркознавчої експертизи з боку старших експертів і головних спеціалістів, обов’язкові курси підвищення кваліфікації та взаємообмін досвідом, удосконалення існуючої методики проведення почеркознавчої експертизи, розробка й удосконалення методик для проведення окремих видів досліджень.

У підрозділі 2.3. “Можливості виявлення експертних помилок при оформленні висновку експерта” автором на підставі вивчення спеціальної літератури, узагальнення практики проведення почеркознавчих експертиз, аналізу архівних матеріалів, виявлені типові помилки, яких припускаються експерти-почеркознавці при проведенні таких видів досліджень. Виявити експертні помилки при оформленні висновку експерта можна за допомогою психологічних методів (аналіз документів і висновків досліджень та експертиз). Це дозволило шляхом вивчення офіційних та особистих документів виявити типове в діяльності з проведення почеркознавчих експертиз. Дисертантом отримані дані про те, які із засобів, методик та методів не були використані, які прогалини та

недогляди мали місце, які проблемні питання виникали. Зміст і форма почеркознавчого дослідження відображають основні параметри виконаної роботи, а їх аналіз сприяє виявленню типових експертних помилок, зокрема, у почеркознавчому дослідженні.

Третій розділ “Шляхи подолання експертних помилок у почеркознавчому дослідженні” складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1. “Запобігання помилкам шляхом вдосконалення навчання судових експертів” визначено, що для усунення експертних помилок у почеркознавчому дослідженні важливим є вдосконалення сукупності елементів: навчання фахівців у відповідній галузі, нормативно-правової бази, технічного та методологічного забезпечення експертизи. Складовими елементами підготовки судового експерта є: базова повна вища освіта; післядипломна освіта (спеціалізація, стажування, підвищення кваліфікації та перепідготовка); спеціальна освіта за певними експертними спеціальностями; самоосвіта. При відборі кандидатів на навчання слід враховувати такі моменти: необхідно обов’язково проводити тестування з природних і технічних наук; проведення роз’яснювальної роботи з професійної орієнтації майбутніх абітурієнтів; вивчення потреб конкретних підрозділів органів внутрішніх справ щодо фахівців цієї категорії; організацію попереднього вивчення кандидатів на навчання, у тому числі і з використанням тестових методик перевірки придатності абітурієнта до майбутньої професії; утворення окремого конкурсу для тих, хто бажає обрати експертну спеціалізацію.

У підрозділі 3.2. “Запобігання помилкам шляхом вдосконалення нормативно-правової бази, яка регламентує призначення та проведення почеркознавчої експертизи” розглянуто існуючі наукові підходи до проблем нормативно-правової бази та запропоновані напрями її вдосконалення.

Правові гарантії правильності висновку судового експерта визначені в ст. 4 Закону України “Про судову експертизу”, а також регламентацією підстав і порядку виконання судових експертиз, вимог, що висуваються до судового експерта, його прав і обов’язків, основного змісту висновку тощо (ст. 62, 75, 77, 196-205 КПК України). Необхідно зазначити, що у низці інших нормативних актів відповідно до вимог кримінального, цивільного, господарського, арбітражного процесуального законодавства також визначаються умови і порядок виконання судових експертиз взагалі та почеркознавчої зокрема, в експертних установах регулюються окремі питання якості висновків судових експертів.

Встановлення в законі та інших нормативних актах певних вимог до висновку судового експерта і до самого експерта є важливими правовими гарантіями якості судових експертиз. Водночас, слідча, судова та експертна практика свідчать про наявність помилок при проведенні експертних досліджень, зумовлених як порушенням цих гарантій

слідчими, суддями, експертами, так і наявністю цілої низки питань, що потребують правового вдосконалення.

Аналіз нормативно-правових (процесуальних) помилок показав, що шляхи їх подолання повинні бути направлені на усунення умов, які спричинюють їх виникнення, а тому, включати цілий комплекс заходів, спрямованих не лише на вдосконалення правових основ, що регулюють діяльність слідчих та експертів, пов'язану із призначенням та проведенням почеркознавчих експертиз. Це також можуть бути заходи методичного і організаційного характеру.

Джерелом нормативно-правових помилок судового експерта можуть бути як навмисні, так і ненавмисні неправильні дії або бездіяльність осіб, які призначають експертизу. Безумовно, висновок вважатиметься помилковим тільки у разі неможливості експертом встановити факт неправильності його дій.

Важливе місце у визначенні напрямків подолання процесуальних помилок займають правові засоби. До них можна віднести повноваження керівника експертного підрозділу (недостатність їх правового визначення). При проведенні судової експертизи в державній судово-експертній установі керівник є проміжною ланкою між органом, що призначає експертизу, та експертом. Він наділений певними правами й обов'язками, правова природа яких досі залишається дискусійною. Її з'ясування є необхідним для подальшого вдосконалення судово-експертної діяльності, вирішення багатьох спірних питань, що виникають при проведенні експертиз.

Автор пропонує у КПК України регламентувати обов'язки керівника експертного підрозділу: доручати проведення експертиз одному або декільком співробітникам цієї установи; за дорученням слідчого роз'яснювати права й обов'язки експерта співробітникам, яким доручено проведення експертизи, попереджати про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок у формі підписки, яка включається у вступну частину висновку або оформлюється окремим документом; здійснення попередньої перевірки наданих на експертизу матеріалів; надання науково-методичної допомоги експертам; забезпечення необхідних для проведення досліджень умов (наявність обладнання, матеріалів, засобів інформаційного забезпечення, збереженість наданих об'єктів). Регламентація прав і обов'язків керівника дозволила б чіткіше визначити його процесуальний стан, що, сприяло б удосконаленню судово-експертної діяльності і подоланню нормативно-правових експертних помилок.

У підрозділі 3.3. "Запобігання помилкам шляхом вдосконалення технічного та методичного забезпечення почеркознавчої експертизи" розглянуто взаємозв'язок запобігання експертним помилкам у почеркознавчому дослідженні та вдосконалення технічного і методичного забезпечення експертизи. Зазначено, що відсутність повністю розробленої

та недосконалість існуючої методики судово-почеркознавчої експертизи дозволяє експертові застосовувати евристичні методи дослідження - способи вирішення нестандартних експертних завдань, які розроблюються експертом самостійно у процесі певного дослідження, але в деяких випадках ці методи можуть бути помилковими.

Мінімізувати методологічні помилки можна за умов удосконалення існуючих методик і створення нових, належно оформлених, шляхом об'єктивізації та автоматизації процесу пізнання із залученням сучасної інструментальної бази.

ВИСНОВКИ

У дисертації відповідно до поставлених завдань, наведено теоретичне узагальнення проведеного дослідження та сформульовано найсуттєвіші положення і пропозиції, одержані внаслідок дисертаційної роботи, що спрямовані на виявлення та подолання експертних помилок у почеркознавчому дослідженні. Основними науковими і практичними результатами дослідження є такі висновки:

1 Запропоновано авторське визначення експертної помилки у почеркознавчому дослідженні: висновок експерта-почеркознавця як об'єктивного відображення проведеної роботи, який не відповідає дійсності, що проявився через неправильності в діях або міркуваннях почеркознавця, які відображають процес експертного дослідження в уявленнях, думках, порушенні законів логіки, кримінально-процесуального законодавства, послідовності застосування рекомендованих процедур при дослідженні об'єктів, їх неправильному застосуванні або просто у недостатній обізнаності експерта.

2 На підставі семантичного та професійного тлумачення терміна *помилка* автор приходить до низки висновків, які сприяють з'ясуванню сутності помилок, і стали відправною точкою для їх дослідження: помилка може бути результатом будь-якої діяльності; вона може бути неправильною дією, висловленням, думкою; носить ненавмисний характер і є результатом сумлінної омані; помилка порушує норми законодавства або правила, рекомендації зі здійснення якої-небудь діяльності. Установлені види експертних помилок у почеркознавчому дослідженні автором класифіковані на процесуальні, гносеологічні та операційні (діяльнісні).

3 Помилки процесуального характеру полягають у виході експерта за межі своєї компетенції і, зокрема, вторгненні в сферу питань правового характеру, у недотриманні процесуальних вимог до висновку експерта, в обґрунтуванні висновків не результатами дослідження, а матеріалами справи і т.п.

4 Гносеологічні помилки кореняться в труднощах процесу експертного пізнання. У зв'язку з тим, що пізнання може бути змістовним і оцінним, експертні помилки можуть бути допущені при пізнанні суті,

властивостей та ознак об'єктів дослідження і при оцінці результатів змістовного пізнання, підсумків експертного дослідження, їх інтерпретації. Гносеологічні помилки можна поділити на логічні та наочні (фактичні). Логічні помилки – це помилки, пов'язані з порушенням у змістовних розумових актах законів і правил логіки, а також з некоректним застосуванням логічних прийомів та операцій. У традиційній логіці подібні помилки підрозділяються на помилки в посилках (тобто в підставах доказу), помилки відносно тези (тобто, положення, яке доводиться) і помилки в аргументації, типовими з яких є, наприклад, змішування причинового зв'язку з простою послідовністю в часі або обґрунтування тези аргументами, які є правильними, але з яких теза, що доводиться, не випливає. Наочні (фактичні) помилки – невірне уявлення про відносини між предметами об'єктивного світу.

5 Діяльнісні (операційні) помилки пов'язані з операціями і процедурами, які здійснюються екпертом з об'єктами дослідження. Вони можуть полягати в порушенні певної (визначеної) послідовності цих процедур, у неправильному використанні засобів дослідження, в отриманні неякісного порівняльного матеріалу і т.п.

6 Основними елементами експертних помилок є: а) настання негативних наслідків (прийняття неправильних процесуальних рішень, невиконання мети і завдань кримінального процесу та ін.); б) будь-які неправильні дії експерта; в) ненавмисність дій експерта.

7 Ознаками експертних помилок є: специфічна галузь здійснення та прояву помилки – експертна діяльність; суб'єкт помилкових суджень або дій – експерт; помилка не є недоглядом.

8 Причинами експертних помилок є обставини різної природи. У зв'язку з тим, що помилки є частиною людської діяльності, вони можуть характеризуватися з двох сторін: об'єктивної (не залежать від експерта) і суб'єктивної (кореняться в образі мислення та діях експертів).

9 Експертні помилки можуть з'явитися на різних етапах організації та проведення експертних досліджень, зокрема: а) при організації (підготовці та призначенні) призначення експертизи; б) при проведенні експертного дослідження; в) при оформленні висновку експерта.

10 Важливим для усунення експертних помилок в почеркознавчому дослідженні є вдосконалення сукупності елементів: навчання, нормативно-правової бази, технічного та методичного забезпечення. Не припуститися експертної помилки можна лише за умови чіткого дотримання методики судово-почеркознавчої експертизи, достатньої кваліфікації, обізнаності у почеркознавстві та наявності достатнього досвіду роботи.

11 Складовими елементами підготовки судового експерта є: базова повна вища освіта; післядипломна освіта (спеціалізація, стажування, підвищення кваліфікації та перепідготовка); спеціальна освіта

за певними експертними спеціальностями; самоосвіта. Визначення вимог професійної придатності включає низку компонентів: здоров'я особи, психічні якості й обумовлені ними здібності, підготовку до експертної діяльності (обсяг знань, навичок і умінь). Разом із тим, маючи різні особливості вищої нервової системи і психіки, суб'єкти пристосовуються до умов відповідної діяльності в процесі їх підготовки і практичної діяльності.

12 Відсутність повністю розробленої та недосконалість існуючої методики судово-почеркознавчої експертизи дозволяє експертові застосовувати евристичні методи дослідження – способи вирішення нестандартних експертних завдань, які самостійно розроблюються експертом у процесі дослідження, але в деяких випадках ці методи можуть бути помилковими. Мінімізувати експертні помилки можна за умов удосконалення існуючих методик і створення нових, належно оформлених, шляхом об'єктивізації та автоматизації процесу пізнання із залученням сучасної інструментальної бази.

Підсумовуючи проведені дослідження, дисертант дійшов висновку, що виявлені недоліки в сучасній судово-почеркознавчій експертизі, надали можливість розробити низку пропозицій стосовно вдосконалення існуючої методики почеркознавчої експертизи та деяких окремих видів досліджень.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Копильченко Т.Ю. Сучасне уявлення про експертні помилки / Т.Ю. Копильченко // Правничий часопис Донецького університету. – № 2. – Донецьк, 2008. – С. 72-76.
2. Копильченко Т.Ю. Проблемні питання при призначенні судової експертизи / Т.Ю. Копильченко // Кримський юридичний вісник. – № 2. – Сімферополь, 2009. – С. 131-137.
3. Копильченко Т.Ю. Можливості виявлення експертних помилок у почеркознавчому дослідженні / Т.Ю. Копильченко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – № 3. – Луганськ, 2009. – С. 167-175.
4. Копильченко Т.Ю. Про деякі причини скоєння помилок при проведенні почеркознавчої експертизи / Т.Ю. Копильченко // Підприємництво, господарство і право. – № 2. – Київ, 2010. – С. 149-152.
5. Копильченко Т.Ю. Типові помилки, які виникають при проведенні почеркознавчих експертиз / Т.Ю. Копильченко // Захист прав і свобод людини і громадянина: напрямки реалізації в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Тернопіль, 10 лютого 2009 року. – Тернопіль, 2009. – С. 19-21.
6. Копильченко Т.Ю. Недоліки у почеркознавчій експертизі / Т.Ю. Копильченко // Криміналістика у протидії злочинності : матеріали наук.-практ. конф., м. Київ, 16 жовтня 2009 року. – Хай-Тек Прес, 2009. – С. 363-366.

7. Копильченко Т.Ю. Технології у почеркознавчій експертизі / Т.Ю. Копильченко // Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 26-27 листопада 2009 року. – Київ, 2009. – С. 139-140.

8. Копильченко Т.Ю. Принципи класифікації експертних помилок / Т.Ю. Копильченко // Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих вчених: матеріали наук.-практ. конф., м. Київ, 23 квітня 2010 року. – Київ, 2010. – С. 373-374.

9. Копильченко Т.Ю. Модель особистості судового експерта / Т.Ю. Копильченко // Психологічні технології в екстремальних видах діяльності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Донецьк, 20-21 травня 2010 року. – Донецьк, 2010. – С. 225-227.

10. Копильченко Т.Ю. Недоліки, обумовлені використанням персонального комп'ютера в почеркознавчій експертизі / Т.Ю. Копильченко // Актуальні питання судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів: матеріали наук.-практ. конф., м. Київ, 17 червня 2010 року. – Київ, 2010. – С. 223-225.

АНОТАЦІЯ

Копильченко Т.Ю. Експертні помилки в почеркознавчому дослідженні та шляхи їх подолання. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Академія управління МВС України, Київ, 2010.

Дисертація є комплексним монографічним дослідженням, присвяченим питанням експертних помилок у почеркознавчому дослідженні.

За результатами узагальнення комплексного аналізу судово-експертної практики останніх років, вивчення наукових досліджень у галузі судового почеркознавства, враховуючи закордонний досвід, а також узагальнення експертної практики, опитування експертів-почеркознавців, викладачів кафедр криміналістики та судових експертиз, визначено ознаки експертних помилок у почеркознавчому дослідженні та сформульовано їх поняття. Запропоновано новий підхід до класифікації експертних помилок у почеркознавчому дослідженні, обґрунтовано підстави до такого їх поділу за групами. Виявлено типові помилки, яких припускаються почеркознавці при оформленні висновків. Розкрито сучасні можливості виявлення та вивчення експертних помилок у почеркознавчому дослідженні. Встановлено причини та умови, що сприяють експертними помилкам, а також розроблено низку рекомендацій щодо вдосконалення навчання фахівців у відповідній галузі, нормативно-правової бази, технічного та методичного забезпечення почеркознавчої експертизи.

Ключові слова: експертна помилка, почеркознавча експертиза, спеціальні знання, класифікація експертних помилок, типові помилки в почеркознавчій експертизі, методи виявлення експертних помилок, шляхи подолання експертних помилок.

АННОТАЦІЯ

Копыльченко Т.Ю. Экспертные ошибки в почерковедческом исследовании и пути их преодоления. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Академии управления МВД Украины, Киев, 2010.

Диссертация является комплексным монографическим исследованием, посвященным вопросам экспертных ошибок в почерковедческом исследовании и путям их преодоления.

В работе на основе обобщения, комплексного анализа судебно-экспертной практики последних лет, изучения научных исследований в отрасли судебного почерковедения, учитывая зарубежный опыт, а также обобщение экспертной практики, опроса экспертов-почерковедов, преподавателей кафедр криминалистики и судебных экспертиз, выделены признаки экспертных ошибок в почерковедческом исследовании. С учётом совокупности выделенных признаков сформулировано определение экспертной ошибки в почерковедческом исследовании. Рассмотрены возможности общенаучных и частнонаучных методов в изучении экспертных ошибок.

Предложен новый подход для классификации экспертных ошибок в почерковедческом исследовании, в основу которого положено деление их на критерии, относящиеся к форме проявления (внешнего выражения) их в материалах исследования и по содержанию (внутренней стороне). По внешнему проявлению они делятся на ошибки в применении процессуального законодательства, методических и криминалистических рекомендаций. По содержанию – гносеологические и деятельностные ошибки. Автором обоснованы причины такого разделения.

Ошибки процессуального характера заключаются в нарушении экспертом процессуального режима и процедуры экспертного исследования. Операционные ошибки связаны с нарушением установленных требований и последовательности действий эксперта по проведению исследования и составлению заключения. Гносеологические ошибки связаны с решением задач экспертом; их появление зависит от многих объективных и субъективных причин.

Выявлены типичные ошибки, которые чаще всего встречаются при подготовке к назначению почерковедческой экспертизы, её проведении и формулировании выводов почерковедческого исследования.

Раскрыты современные возможности выявления и изучения экспертных ошибок в почерковедческом исследовании.

Установлены причины и условия, которые способствуют экспертными ошибкам, а также разработан ряд практических рекомендаций относительно совершенствования обучения специалистов в соответствующей отрасли, нормативно-правовой базы, технического и методического обеспечения почерковедческой экспертизы.

Ключевые слова: ошибка, экспертная ошибка, почерковедческая экспертиза, специальные знания, классификация экспертных ошибок, типичные ошибки в почерковедческой экспертизе, методы выявления экспертных ошибок, пути преодоления экспертных ошибок.

SUMMARY

Kopilchenko T. The expert mistakes in handwriting research and the way of their overcoming. – Manuscript.

Ph. D. Thesis for obtaining a science degree of jurisprudence candidate in specialization 12.00.09 – criminal procedure and criminalistics; judicial expertise; operational research activity. – Academies of management Ministry of Internal Affairs, Kyiv, 2010.

Dissertation is complex monographic research, devoted question of expert errors in handwriting research.

In work on the basis of generalization, complex analysis of judicial expertise practice of the last years, study of scientific researches in industry of judicial handwriting, taking into account foreign experience, and also generalization of expert practice, questioning of experts, teachers of departments of criminalistics and judicial examinations, the flags of expert errors are exposed in handwriting research and their concept is formulated. New approach is offered for classification of expert errors in handwriting research, reasons of such division are grounded. Typical errors which meet at the summer residence of conclusions are exposed. Modern possibilities of exposure and study of expert errors are exposed in handwriting research. Reasons and terms which promote expert errors are set, and also the row of recommendations is developed in relation to perfection of teaching of specialists in the proper industry, normatively-legal base, technical and methodological providing of handwriting examination.

Keywords: expert error, examination, special knowledges, classification of expert errors, typical errors in examination, methods of exposure of expert errors, ways of overcoming expert errors.